

О. О. Марцинківськийнародний артист України,
професор кафедри академічного та естрадного вокалу
Інституту мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ СОЛЬНОГО СПІВУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Метою роботи є розширення методичного та загальнонаукового базису, на фундаменті якого формується сучасна вітчизняна система виховання фахівців вокального мистецтва. Мета автора – поділитися власними методичними напрацюваннями та досвідом, набутими протягом багаторічної вокальної виконавської та педагогічної діяльності. Методологія дослідження полягає в застосуванні комплексу загальнонаукових методів: теоретичних (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) – для аналізу наукової та методичної літератури в межах досліджуваної проблеми, узагальнення теоретичних і практичних даних; системного – для аналізу процесу навчання вокалістів; емпіричного (спостереження, самоспостереження, обговорення) – для ретроспективного аналізу досвіду автора та ін. Як відомо, уміння подавати звуки рівно, повноцінно, художньо, без реєстрової ломки вважається однією з головних ознак професійного рівня співака. Крім того, вчителю потрібно дати учневі знання про найпоширеніші захворювання голосу і способи їх уникнення, а за необхідності – лікування. На думку автора, молодий співак повинен знати, як зберегти свій голос надовго в робочому стані, бути обізнаним щодо наслідків і хвороб, які можуть виникнути внаслідок неправильної експлуатації голосового апарата. Співак не повинен бути залежним від акустики приміщення, де він співає. Тому клас, де проводяться заняття, неодмінно повинен бути заглушений (наприклад, поглинаючі звук матеріали на стінах і стелі). Виконання цієї умови значно допоможе співакові навчитися контролювати свій голос незалежно від акустики зали, позитивно вплине на його майбутню концертну діяльність. Одним із найважливіших принципів роботи над постановкою голосу є індивідуальність. У класі, крім концертмейстера, повинні працювати тільки вчитель і учень. Це процес потребує концентрації всієї уваги педагога і студента.

Стаття містить основні положення власної методики навчання вокалу автора публікації, що публікується вперше з метою розширення методів і форм роботи у процесі викладання навчальної дисципліни «Сольний спів» у вищій школі. Використання поданих в авторській методиці основних принципів, форм і методів викладання сольного співу у вищій школі дає підґрунтя для виховання нового покоління кваліфікованих співаків, здатних протистояти низькопробним явищам поп-культури, інтегрувати себе у світове вокальне мистецтво, піднести вітчизняне вокальне виконавство до рівня останнього, не втрачаючи зв'язок із національними традиціями. Публікація відображає особисту думку автора, підкріплену власним багаторічним досвідом, не претендує на вичерпність і відкриває перспективи для подальших досліджень у галузі вокального виконавства й освіти.

Ключові слова: вокал, сольний спів, співак, викладач вокалу, методика, вища школа.

Постановка проблеми. Перед викладачами вокалу вищих навчальних закладів постійно постають професійні, педагогічні, творчі, виховні завдання. Тож, на думку автора, фахівцям галузі варто ділитися власними теоретичними та практичними напрацюваннями.

Першочерговим завданням педагогів є надання учням теоретичних і практичних знань щодо голосового звуковидобування, а майбутніх співаків – досягнення ними досконалого, доведеного до автоматизму володіння голосовим апаратом. Наряду із цим необхідно розвивати творчі здібності студентів, виховувати у них вокальний слух, художній смак і широкий світогляд. Тож навчання вокалу включає в себе два аспекти: технічний і художній. Крім того, учні повинні навчитися бездоганно відтворювати найскладніші вокальні твори, набути навичок самостійної роботи з будь-яким музичним матеріалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Автором проаналізовано праці зарубіжних і вітчизняних вокалістів, педагогів, науковців (В. Антонюк, Б. Гнидь, М. Давидов, А. Доліво, Дж. Лаурі-Вольпі, М. Микиша, В. Москаленко, С. Юдін), зокрема у музично-педагогічному аспекті. Деякі з них містять авторські методики навчання вокалу і розвитку голосу [1; 2; 5], опис виконавської та педагогічної діяльності авторів [3; 4; 6].

Метою статті є теоретичне узагальнення виконавського і педагогічного досвіду автора для методичної підтримки студентів-вокалістів і їх викладачів.

Стаття містить основні положення авторської методики викладання вокалу у вищій школі, що публікується вперше і базується на методичних напрацюваннях, власному багаторічному виконавському та педагогічному досвіді автора публікації; окреслено поширені помилки студентів вокальних

факультетів, подано авторські рекомендації щодо їх уникнення і виправлення.

Виклад основного матеріалу. Методика навчання співу повинна розкривати основні положення щодо будови голосового апарату, мистецтва дихання, роботи над технікою співу і співацькою дикцією, вивчення основних недоліків звукоутворення та шляхів їх усунення.

Важливою, навіть вирішальною є перша стадія навчання співака, як зазначав ще А. Доліво у своїй праці «Співак і пісня» [3]. Тільки плано-мірне, поступове набуття учнем вірних співацьких навиків може привести до майстерності.

В основі організації навчального процесу лежить індивідуалізація навчання і самостійна робота студентів. Здійснення навчально-виховного процесу відбувається на основі вивчення та врахування їх індивідуальних особливостей, впровадженні активних форм і методів викладання, новітніх технологій, розробці індивідуальних планів і програм навчання тощо.

Перша і вирішальна запорука успіху – планування досягнення кінцевої мети, чітке усвідомлення як загального довгострокового плану роботи, так і поурочного на кожному занятті. Адже на останньому курсі учень повинен вміти імпровізувати голосом в різних стилях, володіти фортепіано і, за потреби, співати під власний музичний супровід. Для розвитку мелодійного та гармонійного слуху йому пропонується спів гам: мінорних (натуральних і мелодійних), мажорних, а також джазових. Професійний співак має знати що таке свінг, вміти співати цим стилем, а також знати особливості запису його нотами тощо. Крім того, майбутній митець має бути інтелегентом із чіткою мистецькою позицією, який несе на сцену красу і добро, а не самолюбівання та бажання шокувати публіку своїм зовнішнім виглядом чи неадекватною поведінкою.

Процес навчання співу є практичним, втімне-припустимо майбутньому співаку нехтуватитео-рієювокалу. Він повинен володіти спеціальною вокальною термінологією («грудний резонатор», «випромінювач», «опора звуку», «діафрагма», «опора дихання», «висока форманта», «атака звуку», «теситура» тощо). Студент повинен розуміти мову, якою спілкується з ним вчитель.

На початковому етапі навчання також важливо донести до студента техніку формування звуку людського голосу, природу його утворення тарезонування. Як відомо, уміння подавати звуки рівно, повноцінно, художньо, без реєстрової ломки вважається однією з головних ознак професійного рівня співака. Крім того, вчителю потрібно дати учневі знання пронайпоширеніші захворювання голосу і способи їх уникнення, а при необхідності – лікування. Молодий співак повинен знати як зберегти свій голос надовго в робочому стані, бути

обізнаним щодо наслідків і хвороб, які можуть виникнути в результаті неправильної експлуатації голосового апарату.

Співак не повинен бути залежним від акустики приміщення, де він співає. Тому клас, де проводяться заняття, неодмінно повинен бути заглушений (наприклад, поглинаючі звук матеріали на стінах і стелі). Виконання цієї умови значно допоможе співакові навчитися контролювати свій голос незалежно від акустики зали, позитивно вплине на його майбутню концертну діяльність.

Одним із найважливіших принципів роботи над постановкою голосу є індивідуальність. У класі, крім концертмейстера, повинні працювати тільки вчитель і учень. Це процес потребує концентрації всієї уваги педагога і студента.

Протягом першого року навчання, коли йде робота над постановкою голосу, учень повинен співати тільки на уроках вокалу під контролем педагога. Непідконтрольний спів без вчителя у перший рік навчання заважатиме виробленню правильних умовних рефлексів, без яких постановка голосу неможлива.

На початку кожного уроку необхідно мобілізувати увагу учня, викликати в ньому відчуття бадьорості та віри у свої сили. Також одним із перших і найважливіших моментів роботи педагога над звукоутворенням у студента-початківця є спостереження процесу дихання як однієї з головних умов утворення правильного професійного співацького звуку. Зауважимо, що у вправах для розвитку голосу слід суворо дотримуватися принципу послідовності.

Навчити майбутнього співака володіти своїм співацьким інструментом означає – навчити його вірно відтворювати вокальні звуки і довести ці навички до автоматизму, тобто до набуття умовних рефлексів під час співу.

Спочатку вкрай важливо навчити студента вільно відкривати рот. Тут стануть у пригоді вправи на максимальне відкриття рота (10 разів по 20 підходів надень), поки м'язи рота і горла звикнуть до відкривання. Крім того, на початкових етапах навчання потрібні навички здобуваються музично-вокальним читанням і декламацією. Про необхідність спочатку навчитися правильно говорити і декламувати, а потім уже співати говорив ще видатний український співак і педагог М. Микиша [5]. Ділимося власним досвідом щодо цієї вправи: займаючись музично-вокальним читанням, рекомендуємо голосно читати книгу чи вірші, використовуючи випромінювач звуку, який знаходиться в районі передніх верхніх зубів. При поступовому витрачанні повітря при читанні грудина не повинна спадати. Голос повинен неначе наповнювати все тіло, але обов'язково «вилитися» назовні. Таке читання виробляє у співака чітку, виразну дикцію, сприяє однорідності зву-

чання голосу, надає йому «помітності». Читати одноразово не менше трьох хвилин. Під час читання рот необхідно відкривати більше, ніж під час розмови. Щелепа повинна рухатись вільно, без затисків. Ця вправа, як показує наш досвід, координує елементи, які беруть участь у процесі співу, дає студентові розуміння що таке випромінювач, де він розташований. Внаслідок роботи із вправою учень опускає гортань, пропускає звук через грудний резонатор, отримує відчуття (у більшості випадків) опори звуку.

На базі тембру, відпрацьованого музично-вокальним читанням, студент вчиться співати на середній ділянці діапазону. Знімаються затискіяк голосового апарату, так і всього тіла. Цей звук у студента – базовий. Він повинен співатися автоматично. Саме тому необхідно повторити його безліч разів. Переходити до наступного етапу, якщо перший ще не досягнутий, неприпустимо.

Під час роботи над вправами слід домагатися від учня самостійного звукоінтонування без підігрування на фортепіано мелодії розспівки. Практика виконання студентами вокалізів із назвами нот на початковому етапі навчання є, на наш погляд, помилковою і шкідливою. Вокалізи, якої б складності вони не були, корисні лише тоді, коли голос вже поставлений. Набагато важливіше спрямовувати увагу студента на якість звучання голосу, аніж на назву наступної ноти. Під час виконання вправ слід звертати увагу студента на вільне положення гортані та зняття напруги з м'язів нижньої щелепи, язика.

Наступний етап – навчитися співати в середньому діапазоні різні голосні звуки та їх комбінації. Це досягається за допомогою спеціальних вокалізів і розспівок і доводиться до автоматизму. Далі – спів комбінацій голосних і приголосних звуків середньому регістрі. Тільки після досягнення хороших результатів у цій роботі можна переходити до розширення діапазону вниз і вгору на різних голосних і приголосних звуках. Наприклад, вправи з подвійним ходом по звукоряду в межах октави (до¹-мі¹-соль¹-до²-сі¹-соль¹-фа¹-ре¹-до¹), які виробляють автоматичну здатність регулювати співацьке дихання. Ноти всього діапазону мають звучати однаково тембрально і по насиченості. Легке звукоутворення і стійка інтонація досягаються роботою над стаккато.

Всім цим вправам на кожному окремому уроці повинні передувати вправи у спокійних, повільних темпаху межах звучних нот діапазону студента обов'язково повним і не форсованим звуком. Нагадаємо, що у роботі над вокальною технікою важливо не порушувати головний принцип навчання вокалу – принцип послідовності.

Особливої уваги потребує співацьке дихання. Для досягнення відчуття «опори звуку» значну роль відіграє діафрагма як найголовніший орган

дихання співака у процесі співу. Втімуже з перших уроків необхідно стежити за природністю процесів, які пов'язані зі співацьким диханням, вчасно знімати затиски, що з'являються при надмірній роботі діафрагми і всієї дихальної системи. Набирати повітря потрібно через ніс. Ротом можна набирати повітря тільки тоді, коли для дихання носом не вистачає часу. Вдихання тільки через рот сушить його слизову оболонку і гортань. Треба уявити собі, що повітря, як вода, спочатку заповнює нижню частину легень, а потім і верхню. Під час співу треба набирати повітря стільки, скільки потрібно для виконання творчого завдання, і в жодному разі не більше. У процесі співу повітря має виходити плавно, рівно і спокійно, а головне – з максимальним використанням всієї його енергії.

Є декілька типів співацького набору повітря:

- верхньореберне або ключичне;
- черевне або діафрагмальне;
- нижньореберне або косто-абдомінальне.

Більшість вокальних педагогів вважають, що тільки косто-абдомінальний тип дихання може привести до успіху в навчанні співу. Його використання рекомендовано у програмах вокальних факультетів консерваторій та інших мистецьких вишів. Втім слід зазначити, що косто-абдомінальний тип набору повітря без зв'язку з «випромінювачем» не може забезпечити художнього звучання голосу. На нашу думку, чим тісніший взаємозв'язок між діафрагмою і звуковим випромінювачем, тим краща опора звуку.

Тут варто навести найбільш поширені дефекти співацького дихання:

- надмірне набирання повітря;
- підняття грудної клітини;
- неправильна постава корпусу.

Власне спів – це вільна, природна, правильно продовжена мова. Тому під час співу не слід відходити від природних принципів формування правильної розмовної мови. Дихання повинно бути професійним, співацьким, його необхідно тренувати, розвивати і вдосконалювати.

Найкращі вправи для відчуття опори дихання починаючим співакам – це спів довгих нот на звуці однієї сили. Намагання утримати звук на одній силі дає цінне відчуття зростання опори. Якщо у студента спостерігається мляве відчуття опори дихання, рекомендуємо вправу на голосну «а», яка виконується на стаккато /до¹-мі¹-соль¹-до²-мі²/.

Спів повинен закінчуватися з деяким повітряним запасом. Перед набиранням повітря для наступної музичної фрази інколи потрібно видихнути з легенів його залишки. Цей прийом називається «скидання повітря». Він допомагає в тих моментах, коли в коротких паузах немає часу для повноцінного вдиху. Для оволодіння технікою цього прийому застосовують відповідні вправи, які дають можливість починаючому співакові відчути діаф-

рагму, координують роботу цього органу і голосового апарату. Під час вправ на дихання важливо, щоб при видиху грудна клітина неспадала, а трималася розширеною до кінця. На нашу думку, підтверджену багаторічним досвідом на практиці, чудовим і надзвичайно цінним матеріалом для розвитку співацького дихання є виконання більшості українських народних пісень, які вирізняються надзвичайною широтою, плавністю і наспівністю.

Кращі вчителі співу завжди підкреслювали, що сила і краса звуку залежать не від інтенсивності напору дихальної енергії на голосові зв'язки, а від координації елементів співацького апарату. Часто в книгах про вокальне мистецтвоміщено ілюстрацію, де показана людина в розрізі збоку. Там видно голосові зв'язки і «верхній резонатор», куди, як пишуть, співаку потрібно посилати звук. Згідно цієї картинки, звук народжується у голосових зв'язках. На жаль, нерідко студент там його і «народжує». Звідси – горловий звук. На зображенні також показано, що треба посилати звук у «головний резонатор». Керуючись цією вказівкою, студент так і робить, внаслідок чого отримує всім відомий теноровий «козлетон». Ця ілюстрація затримує у розвитку починаючих співаків. Насправді, професійний співак зовсім не відчуває роботу зв'язок. Він нікуди не посилає звук, а народжує його в масці. Це місце, де народжується звук, ми назвали «випромінювач».

Випромінювач знаходиться в передній частині обличчя, на верхніх зубах. Звук при співі обов'язково має домінувати над диханням, йти ніби попереду нього. Це забезпечує голосову свободу, дзвінкість, повноту і темброве забарвлення. Грудина повинна залишатися у розширеному положенні якомога довше, щоб не заважати формуванню «звукового стовпа».

Виховання відчуття свідомого закріплення співацької позиції звуку – випромінювання – досягається за допомогою звуко-ритмічних вправ, насамперед вправ на звуці носо-губного резонансу із закритим і відкритим мугиканням, а також шляхом виспівування голосних і приголосних звуків вокальної азбуки. Дуже зручно і корисно для розвитку голосу практикувати вправи на розспівування букви «Е». Вона дає можливість легше відчути і закріпити високу позицію звуку, виробити техніку відтворення верхніх нот співацького діапазону.

Вважаємо необхідним сказати тут про зв'язок випромінювача і грудного резонатора. Звук, який народжує випромінювач, іде в різні сторони. По-перше, нам важливий його рух вперед, завдяки чому співак отримує яскравість та особливу властивість голосу бути далеко чутним. По-друге, не менш важливим є рух звуку від випромінювача в грудний резонатор, де він збагачується м'якими обертонами, а потім повертається до слухача. Тут грудний резонатор виконує функцію деки гітари,

або корпусу рояля. Надважливою умовою є вільна від затисків гортань, яка не повинна заважати цьому процесу. Співаку потрібно «пропустити» донизу звукову хвилю через вільне від затисків горло, не заважаючи їй резонувати у груднині.

Підкреслимо, щоочні нерідкоплутають поняття «опора звуку» й «опора дихання». На наш погляд, опора дихання – це робота діафрагми над постійним постачанням повітря голосовому апарату. Опора звуку – це саме ті голосові хвилі, які йдуть від випромінювача у груднину і створюють «продих» або «голосовий стовбур». Цей стовбур повинен досягти діафрагми і «стояти» на ній. Це і є те головне, на чому «стоїть» голос. Тільки тепервикладач по вокалу може сказати учневі: «Тримай діафрагму», адже тільки тоді ця дія буде мати бажаний ефект. Коли голос «падає» на діафрагму, ми відчуваємо «продих». Як результат, ми нарешті керуємо своїм голосом! Водночас існує небезпека, що учень не пропускати звукову хвилю від випромінювача у груднину, а співатиме тільки грудним резонатором, без випромінювача, подаючи звук із груднини нагору. Такі звуки антивокальні та дуже шкідливі.

Наступним етапом навчання співака є розвитокдіапазону голосу. Часто буває, що студент, а нерідко й педагог, для розширення діапазону порушує принцип послідовності у навчанні співу. Проте, на жаль, таке прискорення процесу не проходить безкарно і негативно впливає на збереження якості голосу. Розвиток діапазону голосу студента повинен бути результатом дуже обережної, суворо систематичної та наполегливої роботи, спрямованої на формування якісного звучання середини діапазону. Після виконання цієї умови, дуже повільно, по півтону, можна переходити до процесу формування верхніх і нижніх нот. Правильний, терпеливо витриманий режим постійних, спеціально підібраних вправ є найважливішою умовою природного розвитку діапазону голосу без втрати його тембрових якостей. У жодному разі не можна форсувати навчальний процес і дозволяти співати ці вправи студентам, у яких ще не досягнуто автоматизму правильного формування звуку на середній ділянці діапазону.

Висновки і пропозиції. Методика викладання сольного співу, як професійно-зорієнтованої навчальної дисципліни, має забезпечити досягнення чітко визначеної мети – створення загальнонаукового базису, на фундаменті якого базується система виховання фахівців вокального мистецтва. Отже, формування професійних компетенцій, вмінь і навичок майбутніх співаків буде більш ефективним, якщо у процесі вокально-теоретичної підготовки студентів будуть застосовуватись інноваційні форми й методи роботи.

Навчання вокалу включає в себе два аспекти: технічний – формування співацького апарату

і вміння користуватися ним, і художній – виховання митця-інтерпретатора з високим рівнем особистої та виконавської культури. Критерієм ефективності виховання співака у вищому навчальному закладі є підготовка спеціаліста, який володіє технічними і вокально-виразовими засобами, що підкорені втіленню образу виконання, має високий рівень культури та сценічної поведінки.

Публікація відображає особисту думку автора, підкріплену власним багаторічним досвідом, не претендує на вичерпність і відкриває перспективи для подальших досліджень у галузі вокального виконавства й освіти.

Список використаної літератури:

1. Анікеєва З.І., Анікеєв Ф.М. Как развить певческий голос. Кишенев : Штиинца, 1981. 124 с.
2. Голубев П. Поради молодим педагогам-вокалістам. Москва : МУЗГИЗ, 1956. 104 с.
3. Доліво А. Співак і пісня. Москва : МУЗГИЗ. 1948. 252 с.
4. Лаурі-Вольпі Д. Вокальні паралелі. Ленінград : Музика, 1972. 92 с.
5. Микиша М. Практичні основи вокального мистецтва. Київ, 1971.
6. Юдін С.П. Формування голосу співака. Москва : МУЗГИЗ, 1962. 167 с.

Martsynkivskyi O. Methods of teaching solo singing in high school

The objective of this research paper is to expand the methodological and general scientific basis, which is the basis for the modern domestic system of education of specialists of vocal art. The author aims at sharing own methodological experience and experience gained during author's many years of vocal performing and pedagogical activity. The research methodology is the application of a set of general scientific methods: theoretical (analysis, synthesis, comparison, generalization) – for the analysis of scientific and methodological literature within the studied problem, generalization of theoretical and practical data; systemic – to analyze the vocalists' learning process; empirical (observation, self-observation, discussion) – for a retrospective analysis of the author's experience, etc. The research paper contains the main provisions of the author's own vocal teaching technique, which is published for the first time in order to expand the methods and forms of work in the course of teaching solo singing in high school. It is noted that the singing technique should reveal the basic provisions regarding the structure of the voice apparatus, the art of breathing, work on the singing technique and singing diction, the study of the main disadvantages of sound generation and ways of their elimination.

It has been stated that vocal training includes two aspects: technical – formation of the singing apparatus and ability to use it, and artistic – education of the interpreting artist with a high level of personal and performing culture. The effectiveness criterion of singer education in a higher education institution is training of a specialist who is able to use technical and vocal expressive means, which are subordinated to the embodiment of the performance style, has a high level of culture and stage behaviour. The use of the basic principles, forms and methods of teaching solo singing in higher education presented in the author's methodology provides the basis for education of a new generation of skilled singers, able to with stand low-level phenomena of popculture, integrate themselves into the world vocal art, elevate national vocal singing to the world level without losing the relationship with national traditions.

Key words: *vocal, solo singing, singer, vocal teacher, technique, high school.*